

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAYI : 6

Samsun – 1992

İBNU'L - ESİR KARDEŞLER

Doç. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

A- GİRİŞ:

Milâdî 12. asrın sonları ile 13. asrın başlarında yurdumuzun Güneydoğu bölgesinde, tarihte emsalî pek az görülen bir örnek olarak aynı âilenin üyesi olan üç kardeş, ilim ve siyaset dünyasında bir yıldız gibi parladılar. Üçü de devlet idaresinde önemli hizmetler görmekle birlikte, kendilerini tarih boyunca asıl şöhrete ulaştıran bilimsel faaliyetleri, daha doğrusu verdikleri kıymetli eserlerdir. Her biri ayrı bir bilim dalında otorite olan ve ilim dünyasında **İBNU'L-ESİR KARDEŞLER** diye şöhret yapan bu âilenin önce mekân itibarıyla coğrafi konumunu belirtmeye çalışalım:

B- COĞRAFİ MEKÂN:

İbnul-Esir âilesi; bugün yurdumuzun güneydoğu bölgesini teşkil eden ve son İdarî düzenlemeye göre **Şırnak** iline bağlı bir ilçe olan **Cizre**'lidir. Aile, **el-Cezere** nisbesini buradan almaktadır. Coğrafi kaynaklar, **Ceziretü İbn Ömer** adıyla tanınan bu şehre, bu ismin, ilk kurucusuna izafeten verildiği konusunda birleşmektedirler⁽¹⁾. Ancak ilk kurucusunun kim olduğu konusundaki rivâyetler birbirinden farklıdır. Bu konuda dört ayrı rivâyet vardır:

1- Irak emiri **Yusuf b. Ömer es-Sekafî** (ö 127/745),

2- Emir **Hasan b. Ömer b. Hattab et-Tağlibî**(ö.250/864),

3- **Abdülaziz b. Ömer el-Berkâîdî**

4- **Ömer b. Evs et-Tağlibî**'nin iki oğlu **Evs** ve **Kâmil** kardeşler tarafından kurulduğu şeklinde dört farklı rivâyet nakledilir⁽²⁾.

Kesin olarak bilinen, **Cizre**'nin, **İbn Ömer** tarafından kurulmuş olmasıdır. Ancak hangi **İbn Ömer** olduğu konusunda kesin bir yargıya varılamamaktadır. **İbn Hallekân**, **el-Berkâîdî** tarafından kurulduğuna dair olan rivayeti, tercihe şayan bulur⁽³⁾. Bu rivayetlerden, kurucu olduğu söylenen kişilerin yaşadıkları dönem itibarıyla en eski olanını kabul edecek olursak, farklılığın, diğer kişilerin müteakip dönemlerde bu bölgenin yeniden imârını gerçekleştirdikleri için, sanki şehri yeniden kuran kişi gibi görülmesinden kaynaklanmış olması düşünülebilir.

(1) Blz., Yakut el-Hamevi, Mu'cemu'l-Buldan, Beyrut, 1957, II, 138; İslam Ansiklopedisi, III, 152; Dâiretü'l- Maârif, VI, 451.

(2) Yakut el-Hamevi ay.; İbn Hallekân, Vefeyatu'l-A'yân, Beyrut, 1968-72 (thk. İhsan Abbas), III,349, IV, 143; Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar, Beyrut, ts., III, 154; Zehebi, Tezkiretu'l-Huffâz, Haydarabad, 1955, s.,1400; a. mlf. Siyeru A'lâmi'n Nübelâ, Beyrut, 1410, XXII, 355; İbn Abdüllâdi, Tabâkatu Ulenâi'l-Hadis, Beyrut, 1409/1989, IV, 181; İbn Kesir, el Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut, 1977, XIII, 139.

(3) İbn Hallekân, III,349

Burası, Dicle nehri tarafından hilal şeklinde kuşatıldığı için bir ada manzarası arz etmektedir. Bu yüzden buraya "ada" anlamına gelen **el-Cezire** adı verilmiş, ilk kurucusu **İbn Ömer'e** nispetle **Ceziretü İbn Ömer** denilmiştir. Günümüzde daha da kısaltılarak **Cizre** adıyla yaygınlaşmıştır.

İşte **İbnu'l-Esir** âilesi, esas itibarıyla buralıdır. Bu âilenin, ilim dünyasına çok değerli eserler kazandıran üyeleri de gençlik yıllarını burada geçirmişlerdir. İlk ilmi müktesebatı da orada edinmişlerdir.

Âilenin reisi **Muhammed, Cizre'nin el-Akîme** köyünde oturan, maddi durumu iyi, büyük arazi sahibi biriydi. Kendisi **el-Esir** lakabı ile maruf olduğu için, çocukları da **İbnu'l-Esir** diye şöhret yapmışlardır. Ancak âilenin reisi **Muhammed'e**, "esir" lakabının niçin verildiğine kaynaklar temas etmemektedirler.

Âile, 12. asrın sonunda, o dönemde bölgenin en önemli şehri, ilmi ve siyasi merkezi hüviyetinde olan ve T.C.'nin kuruluşunda **Misak-ı Milli** hudutları içinde bulunan **Musul'a** geçer. **İbn Hallekân**, onların **Cizre'den Musul'a** göçlerinin 579/1183 yılı Receb ayında gerçekleştiğini kaydeder⁽⁴⁾.

C- ÂİLENİN ÜYELERİ:

İlim dünyasına aynı nesilden üç değerli üye kazandıran **İbnu'l-Esir** kardeşlerin üçü de, devrinin önde gelen ilim ve siyaset adamlarından, eserleri tarih boyunca kaynak olarak kullanılan âlimlerdendir. Her biri ayrı bir ilim dalında otoritedir. En büyükleri **Mecdüddin**, hadis ve fıkıh sahasında; ortancaları **İzzeddin**, tarih ve ricâl dalında; en küçükleri **Ziyaüddin** de edebiyat ve belâğatta otorite idi.

Şimdi âilenin üyelerini sırasıyla tanımaya çalışalım:

I - MECDÜDDİN İBNU'L-ESİR: 544-606/1149-1210.

a) Hayatı ve İlmî Şahsiyeti:

Adı: el-Mübarek b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim eş-Şeybanî
el-Cezirî el-Mûsilî.

Künyesi: Ebu's-Saâdât

Lakabı: Mecdüddîn.

(4) a.g.e., V. 389. en-Nihaye fi garibi'l-hadis Mukaddimesinde, bu tarih 565/1175 olarak geçer, bkz. I,9.

Musul

Kardeşlerin en büyüğüdür. **Cizre**'de doğmuş, gençlik yıllarını orada geçirmiş, ilk tahsilini orada yapmış, 565/1170'de **Musul**'a gitmiş, tahsilini orada devam ettirmiş, sonra tekrar **Cizre**'ye dönmüş ve nihayet 579/1183 yılı Receb ayında ailece göç ederek oraya yerleşmişlerdir⁽⁵⁾. **Musul** merkezde büyük bir mahalle olan **Derbi Derrac**'da⁽⁶⁾ ikamet etmişlerdir⁽⁷⁾.

Mecdüddîn, doğum yeri olan **Cizre**'de başladığı tahsilini, **Musul**'da geliştirip olgunlaştırdı. Asıl ilmi ehliyetini **Musul**'da kazandı. Hadis tahsili için **Bağdad**'a gitti. Neticede dini ilimlerin birçok dalında otorite oldu. Asıl sahası hadis olmakla birlikte, tefsir, fıkıh, usul, edebiyat, nahiv, lügat ve şiirde de ilmine başvuru olan bir otorite haline geldi⁽⁸⁾. Hatta bu ilimlerin her birine dair eserler verdi.

Hadis ilmini ; Musul hatibi **Ebu'l-Feth et-Tûsî** (ö.578/1182), **Yahya b. Sa'dûn** (ö. 567/1172), **Yaş b. Sadaka** (ö. 593/1197), **İbn Küleyb** (ö. 596/1200) ve **İbn Sükeyne'den** (ö. 607/1211) aldı.

Nahvi ve edebî ilimleri; **İbnü'd-Dehâh** (ö. 569/1174) ve **Meklâ b. Reyyân en-Nahvî**'den (ö 603/1206) aldı⁽⁹⁾.

Muhammed b. Muhammed b. Serâyâ el-Muslî'den (611/1214) **Buhari**'yi, **İbn Ebi Habbe** (ö. 588/1192) ve **İbn Sükeyne**'den **Müslim**'i, **Yahya b. Sa'dûn**'dan **el-Muvatta**'ı, **Yaş b. Sadaka**'dan **Nesai**'yi dinledi. **Ebu Davud** ve **Tirmizî**'yi de **İbn Sükeyne**'den dinledi⁽¹⁰⁾.

Kendisinden **Fahreddin el-Buhârî** (ö. 593/1197), **Ebu'l-Feth el-Mısrî** (ö. 596/1200), **el-Kıftî** (646/1248) ve **Taceddin el-Bâcerbekî** rivayet etmişlerdir. Ondan icâzet yoluyla son rivayet eden kişi **Fahreddin İbnü'l-Buhârî**'dir (ö. 690/1291)⁽¹¹⁾.

Mecdüddîn; keskin zekâsı, sağlam dini anlayışı, sahih itikadı ve takvası ile sözüne itibar edilen ve ilmine güvenilen bir şahsiyetti⁽¹²⁾.

(5) Bkz. a.g.e., IV, 141, V. 389.

(6) Bkz. Yakut el-Hamevi, Mu'cemu'l-Buldan, II.447.

(7) el-Kıftî, Enbau'r-Ruvât, Beyrut, 1406/1986. III. 257.

(8) ay.: Yakut el-Hamevi, Mu'cemu'l-Udebâ. Mısır, 1923. VI, 238; el-Kâmil, XII, 288; Ebu'l-Fidâ, III, 112; İbnü'l-İmad, Şezeratü'z Zeheb, Beyrut, ts., V. 22; Taşköprülüzâde, Miftahu's-Saâde, Kahire, 1968, II. 147; Zinikî, el-A'lam, VI, 152; Kehhale, Mu'cemu'l-Müellifin, VIII, 174.

(9) el-Kıftî, III, 258; el-Münzirî, et-Tekmilî li Vefeyati'n-nakale, Beyrut, 1408/1988, II. 191; Zehebî, Nübela, XXI, 489-490; es-Sübkî, Tabakatu's-Şafiyyeti'l Kübra, Beyrut, 1324, V., 153; Suyutî, Buğyetu'l-Vuât, Beyrut, ts. II. 274; Davudî, Tabakatu'l-Müfessirin, Kahire, 1392/1972; İbnü'l-İmad, V. 22.

(10) Zehebi, Nübela, XXI, 489.

(11) a. g. e., XXI, 490

(12) ay., el-Kıftî, III, 257; el-Kâmil, ay.

Mezheb itibariyle şâfiî olan Mecdüddin'i, ez-Zehbî "İmam, reisü'l-âllame" vb. sıfatlarla yad eder(13). O, iyilik ve yardımdan büyük zevk alan, cömert tabiatlı, ârif ve fâzil biriydi. Oturduğu evini dahi vakfetmişti(14).

Dünyaya bağlılığı azdı. Nitekim dünya alâkasından kurtulmak için hastalığının tedâvisine bile mani olmuştu. El ve ayaklarına felç gelip yatağa mahkûm olduğu zamanda dahi, ilmî faaliyetten geri kalmamıştı. Kardeşi meşhur tarihçi İzzeddin, onun bir takım faziletlerini saydıktan sonra şöyle der:

"Belki bazıları, bu sözlerimde aşırı gittiğimi zannederek beni itham edebilirler. Ama günümüzde onu tanıyan herkes, az bile söylediğimi bilir."(15).

Muasır İbn Hallekân; "Onun, şâni en yüce ve kadri en büyük âlimlerden olduğunu, kendisine danışılan fazilet erbabının ve her konuda güvenilen örnek şahsiyetlerin birinci olduğunu" kaydeder(16).

Önce dil ve edebiyata yönelen, sonra kendini hadise veren Mecdüddin, hadisin sahihini, sakîmini, fıkhnını ve ricâlini iyi bilirdi. Âlî isnad sahibi idi(17).

17 eser veren Mecdüddin'in, en-Nihâye ve Camiu'l-Usul gibi günümüzde de kaynak olarak kullanılan kıymetli çalışmaları vardır. Bu eserlerde gösterdiği dikkat ve titizliği, sergilediği gerçek ilmî zihniyeti, onun ilmî şahsiyetini göstermeğe yeter. Yüklendiği resmi görevler, zamanının önemli bir kısmını almış olmasına rağmen bu eserleri verebilmiş olması, şüphesiz ayrı bir değer ifade etmektedir.

Onun ilme olan düşkünlüğü, hastalığının tedavisi konusundaki tavrında çarpıcı bir şekilde görülür:

Rivayet edildiğine göre Mecdüddin, Nikris adı verilen bir hastalığa yakalanmış, el ve ayaklarına felç vurmuş, bu yüzden resmi görevlerinden kopmuş, yatağa mahkûm olmuştu. Herhangibir yere nakli, ancak sedye ile mümkün olabiliyordu. Kardeşi İzzeddin'in Mağrib'den getirttiği bir hekim onun tedavisini üstlenmiş, ücretini de tedavi tamamlandıktan sonra almak üzere anlaşmıştı.

Hekim, bir müddet öngördüğü tedaviyi uyguladı ve kısa zaman sonra da tedavinin müsbet neticeleri görülmeye başlandı. Artık ayaklarını oynatabiliyordu. Ama Mecdüddin, iyileşmeye başlamasından rahatsız oldu. Kardeşine dedi ki:

13) Zehebî, Nübelâ, XXI, 488; a.m.f..Duvelu'l-İslam, Mısır, 1974, II, 113.

14) Yakut, Udebâ, VI, 238.

15) el-Kâmil, ay.

16) İbn Hallekân, IV, 141.

17) Yakut, Udebâ, ay.

" Doktorun gönlünü al, istediği ücreti ver, sonra da gönder gitsin".

Kardeşi:

"- Neden? diye çıktı. Bak, faydasını görüyorsun, artık ayaklarını da oynatabiliyorsun."

Mecdüddin şu cevabı verir:

"- Doğru, fayda görüyorum. Ama ben, sultan ve emirlerle sohbetten, onların yanlışlarına ve yol açtıkları tehlikelere iltizamdan uzak olduğum için şu anda huzur içindeyim. Sağlıklı iken onlar için çalışmakla, kendimi zaten yeterince alçalttım. Şimdi burada, evimde rahatım. Onların çok zaruri bir işleri olursa, gelip fikrimi alırlar. Az bir ömrüm kaldı. Bırak da kalan ömrümü zilletten uzak ve özgür olarak geçireyim. Zira ben bu halden çok zevk alıyorum."

Bunun üzerine kardeşi ona hak vererek doktoru gönderir.⁽¹⁸⁾

Mecdüddin, ilmî faaliyetlerini ve bu şahadaki şöhretini, kendisine ısrarla yapılan vezirlik teklifinin reddi için gerekçe gösterir.⁽¹⁹⁾

Böylece o, resmi görevlerinden kurtulmuş, zamanının tamamını bilimsel faaliyetlere tahsis etmişti. Bundan sonra onun evi bir medrese, bir meşrevet mekânı ve âlimler ocağı haline gelmişti. Orada ilim adamları sürekli müzakere, müşavere ve münazara yaparlardı.⁽²⁰⁾

Yatağa mahkûm bir felçli olmasına rağmen zihni ve hafızası son derece sağlamdı. Bundan dolayıdır ki, o felçli halinde bile âlimler gelip ilminden yararlanmaya çalışırlardı. Hatta eserlerini bile bu felçli dönemde telif ettiği rivayet edilir. Talebelerine, imlâ yoluyla yazdırırdı. Eserlerini, talebelerinin yardımıyla vücuda getirdi.⁽²¹⁾ Onun bu ilmî faaliyet temposu, hiç eksilmeden ömrünün sonuna kadar devam etti.

b) Resnî Görevleri:

Daha önce de söylediğimiz gibi kardeşlerin üçü de çeşitli seviyelerde resnî görevler üstlenmişlerdir. Kardeşler, devlet hizmetine girme alışkanlığını, muhtemelen babalarından tevârüs etmişlerdi. Babaları, ticaretin yanında **Cizre**'de divan reisi ve Musul emirinin nâibi olarak görev yapıyordu.⁽²²⁾

18) İbn Halkân, IV. 143; Zehebi, Nübelâ, XXI. 491; Suyutî, Buğye, II, 274

19) Yakut, Udebâ, VI, 240.

20) Suyutî, Buğye. ay.; Davudî, II, 303.

21) Davudî, II, 304; İbnü'l-İmad, V, 23; Zirikî VI, 152.

22) Usdu'l-gabî Mukaddimesi, I, 7.

Mecdüddin, Musul'a ilk gittiği sırada **Seyfeddin Gazi**'nin (ö. 576/1180) hazine memuru, sonra **el-Cezire** ve civarının Divan memuru olmuş, sonra da **Vezir Celaleddin el-Isbahani**'nin (ö. 574/1178) Divan katipliğini üstlenmişti.⁽²³⁾

Müteakiben sırasıyla **Mücahiduddin Kaymaz**'in (ö. 595/1199), **Atabek İzzeddin Mes'ud**'un (ö. 589/1193/ ve oğlu **Nureddin Arslan Şah**'in (ö. 607/1211) hizmetlerinde bulunmuş, Divan kâtipliği yapmış, yazışmaları idare etmişti. Sultan ona büyük değer verir, saygı gösterir, ziyaretine gider, Devletin en önemli işlerini onunla istişare ederdi. Sultanın sır kâtibi olmuştu.⁽²⁴⁾

Ama ikbâl ve makam onu şaşırtmadı. Asla çizgisini bozmadı. Hayatını dünvevî çıkarılardan uzak, ilim, fazilet ve iyilik uğruna geçirdi. **İbn Kesir**; "Onun, dindarlıkta **darb-ı mesel haline geldiğini**" söyler.⁽²⁵⁾

Nureddin Arslan Şah, ona ısrarla vezirlik teklifinde bulunmuş, o da ısrarla reddetmişti. Çok kıymetli hediyeler göndererek teklifini tekrarlamış, yine reddetmişti. Bizzat evine gidip yine ısrar etmiş, hatta kızıp sert bir tavır takınmıştı. Hayli bunalan **Mecdüddin**, ağlamış ve şöyle demişti:

"- Sultanım; yaşım ilerledi, ömrüm hep ilme hizmetle geçti, bu sahada şöhrete erdim. Adaleti yerine getirmek için bütün gayretimi kullansam bile, bunu tam olarak yapamayacağımı biliyorum. Sultanımın mülkünün en uzak bir köşesinde bir çiftçi zulme uğrasa, bu zulüm bana nisbet edilir. Siz de, başkaları da beni muâheze edersiniz. Mülk ve devlet, ancak bir miktar şiddet ve katıllıkla, halka karşı az da olsa sert ve kararlı muamele ile ayakta durur. Benim ise buna gücüm yetmez. Binaenaleyh vezirlik bana layık değil."

Bunun üzerine Sultan; "**Senin bu işten nefret ettiğin kadar, hiç kimsenin, herhangi bir şeyden nefret edebileceğini sanmıyorum.**" diyerek ısrarından vazgeçer

Hatta onun bu inadından dolayı kardeşleri, akrabaları ve dostları kendisini azarlamışlar, ama yine fayda etmemişti.⁽²⁶⁾

Şüphesiz ki onun bu sözleri, şahsi ahlakını ve yönetim anlayışını da ortaya koymaktadır. Anlaşıldığına göre o, üstlendiği resmi görevleri de bir arzunun değil, mecburiyetin sonucu olarak kabul etmişti. Hatta hastalığının tedavisi konusundaki tutumu da, onun tabiatını, dünyaya ve resmi makamlara karşı olan isteksizliğini ortaya koymaktadır.

23) İbn Halkân, V, 146.

24) Yakut, Udebâ, 239: VI Davudî, ay.

25) İbn Kesir, ay.

26) Yakut, Udebâ, VI, 240

c) Vefatı:

Mecdüddin, uzun yıllar yatağa mahkûm felçli halini ilmf çalışmalarını için nimet ve fırsat telakki etmiş, bu arada **Kasr-ı Harb**'da bir ribat kumuş, oturduğu ev dahil emfâkini oraya vakfetmiş, hem ilimde hem de hayırda önder olmuştur. Nihayet 62 yıl 9 aylık ömrünün son nefesini 606/1210 yılı, 30 Zilhicce Perşembe günü (26.6.1210) **Musul**'da kendi yaptırdığı ribatta teslim etti⁽²⁷⁾.

d) Eserleri:

1- en-Nihâye fi garibi'l-hadis:⁽²⁸⁾ En kıymetli eseridir. **Garibu'l-Hadis**'e dair yapılan çalışmaların en mükemmeli, en camialisı ve en meşhurdur⁽²⁹⁾. Alfabetik tarzda kaleme alınmış eser, daha önce bu sahada yapılan bütün çalışmalarını içine almakla birlikte özellikle **Ebu-Ubeyd el-Herevi** (ö. 401/1011) ve **Ebu Musa el-Isbahani**'nin (ö. 581/1185) **Garibu'l-hadis**'lerine dayanmakta, ancak pek çok ilaveler de yapmaktadır. Bu çok kıymetli eser üzerine, sonraki dönemlerde çeşitli kitaplar kaleme alınmıştır. Bunlardan bilinenleri şunlardır:

I) Mecmau'l-garâib ve menbau'r-regâib fi zevaidi'n-Nihâye l'ibni'l-Esir: Muhammed b. Muhammed el-Kaşgari (ö. 799, 1396).⁽³⁰⁾

II) Zeylu'n-Nihaye fi garibi'l-hadis: Safiyyuddin Mahmud b. Ebi Bekr el-Urmevî (ö. 723/1323)⁽³¹⁾. İsminden de anlaşılacağı üzere en-Nihaye üzerine yapılan bir zeyl çalışmasıdır. Günümüze ulaştığını tespit mümkün olmamıştır.

III) el-Kifâye fi nazmi'n-Nihâye: İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed b. Berdis el-Ba'lf (ö. 786/1384). **en-Nihaye**'nin manzum şekli olan bu eserin yazma bir nüshası **Berlin**'de bulunmaktadır⁽³²⁾.

IV) ed-Dürrü'n-nesir telhîsu Nihâyet'ibni Esir: Celaleddin es-Suyûti (ö. 911/1505). **en-Nihaye**'nin kısa bir özeti olan bu eser matbudur⁽³³⁾.

27) İbn Hallekân, IV. 143; Zehebi, Nübelâ, XXI, 490; İbn Tağribirdî, en-Nucumu'z-Zahire, Kahire, 1963, VI, 199.

28) Tahran, 1292/1852; Mısır, 1311/1893, 1322/1904, 1383/1963. Son olarak Mahmud Muhammed et-Tanâhî'nin tahkikiyle Kahire'de beş cilt halinde 1965 yılında neşredildi.

29) Kaşgari, 156.

30) Hedyetu'l-Arifin, II, 140.

31) ay.; Hacı Halife, Keşfu'z-Zunun, İstanbul, 1971, s., 1989.

32) Berlin, 1659; (bkz., GAL, I, 439).

33) Kahire, 1322.

V) **et-Tezyîl ve't-teznîb alâ Nihâyeti'l-garib: es-Suyûfi. en-Nihâye**'nin ziyâdâtı olan bu eser de günümüze ulaşmıştır⁽³⁴⁾.

VI) **Kutbu'ddin İsa b. Muhammed es-Safevî** (ö. 955/1548) de, **en-Nihâye**'yi aslının yarısı hacminde ihtisar etmiştir⁽³⁵⁾.

VII) **Ali b. Hüsameddin el-Müttakî el-Hindî** (ö. 975/1577) de **en-Nihâye**'yi ihtisar etmiştir⁽³⁶⁾.

2- Câmiu'l-Usûl min ahâdîsi'r-rasûl: ⁽³⁷⁾ En önemli eserlerinden biridir. Kütüb-ü sittedeki bütün hadisleri tekrarsız olarak bir araya getirmeyi gaye edinen müellif, altıncı kitap olarak **İbn Mace**'yi değil **Malik**'in **Muvatta**'ını almıştır. Hadis usulüne dair bir mukaddime ile başlayarak konu başlıklarını alfabetik sıra ile tertip etmiş, hadisleri ait olduğu bablara yerleştirmiş, sadece merfû ve mevkuf hadisleri almış, hadislerin ilk ravisi dışındaki senedlerini hafzetmiş, her hadisin başında ve sonunda kaynaklarına işaret etmiş, hadis metinlerinde geçen garib kelimeleri şerh ve izah etmiştir. Eserde 29 bölüm, 131 ana konu, binlerce bab, nevi', furâ', fasıl ve 9523 hadis yer almaktadır.

Bu konuda yapılan çalışmaların en mükemmeli olan **Câmiu'l-Usûl** üzerinde de müteakıp asırlarda şerh ve ihtisar nev'inden pek çok eser verilmiştir. Bunlardan bilinenler şunlardır:

I) **Ebu Cafer Muhammed el-Mervezî el-Asterâbâzî** (ö.682/1283 d.s.) **Hacı Halife**'nin verdiği bilgiye göre, müellif, aslına uygun bir şekilde ve aynı metotla **Camiu'l-Usul**'u ihtisar etmiş ve eserini de 682/1283) yılında tamamlamıştır⁽³⁸⁾.

II) **Mecdüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdullah b. Muhammed et-Taberî el-Mekî** (ö. 694/1294) de, **Camiu'l-Usul**'deki garib hadisler hakkında bir eser kaleme almıştır⁽³⁹⁾.

Adı geçen iki eser de günümüze ulaşmamıştır.

III) **Tecrîdu'l-usûl fi ahâdîsi'r-rasûl: Şerefuddin Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Abdurrahim el-Hamevî el-Bârîzî** (ö. 738/1337). **Camiu'l-Usul**'deki garib lafızlarını şerh ve izahları ile bazı tekrarları tecrid ederek eseri ihtisar etmiştir⁽⁴⁰⁾.

34) Berlin, 1660; Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, hadis, 2094. (bkz., GAL, I,439)

35) Hacı Halife, 1989.

36) ay.

37) Thk., Abdul kadir el-Arnaut, 1403/1983, I-XI. Ayrıca Muhammed Hamid Fakî'nin tahkukıyla Mısır'da, 1368/1949'da 12 cilt halinde neşredilmiştir.

38) Hacı Halife, 536.

39) a.g.e., 537.

40) Kâfirülü, 257; Yeni Cami, 173, 277; Nuruosmaniye, 714, 1209; Mühîh, 129; Kahire, I, 278; Patna, I,40. (bkz.,GAL,I,439; Suppl.I,608).

IV) **Tehzîbu'l-vusûl ilâ muhtasarı Câmîi'l-usûl: Selahaddin Halil b. Keykeldî el-Alâî ed-Dımaşkî** (ö. 761/1359). Bir ihtisar çalışması olup günümüze ulaşmamıştır⁽⁴¹⁾.

V) **Teshîlu tarîkı'l-vusûl ila'l-ahadîsi'z-zâideti ala Camii'l-usul: Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Fîruzabadî** (ö.817/1414). Yemen emîri **Nasır b. Eşref'e** (ö. 827/1424) ithaf edilen dört ciltlik bir zevâid çalışması olup günümüzde varlığı tespit edilememiştir⁽⁴²⁾.

VI) **Teysîru'l-vusûl ila Camii'l-usûl: Vecîhuddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed ez-Zebîdî el-Yemenî** (ö.944/1537). **İbnu'd-Deyba'** diye maruf olan bu zatın eseri, **Camii'l-usul** üzerine yapılan ihtisar çalışmalarının en mükemmeli olarak şöret bulmuştur⁽⁴³⁾.

VII) **Prof. Dr. İbrahim Canan, İbnu'd-Deyba'**nın eserini **Kütüb-i Sitte** adıyla tercüme ve şerh etmiş olup halen neşri devam etmektedir⁽⁴⁴⁾.

VIII) **Brockelmann, Muhammed b. Abbad el-Mevzaî**'nin (ö.1215/1800?) bu eser üzerine yaptığı bir şerhten bahsetmektedir⁽⁴⁵⁾.

IX) **Mu'temedu zevi'l-ukûl min Camii'l-usûl: Muhammed b. Yahya b. Muhammed el-Basrî el-Yemenî** (ö. 957/1550). **İbn Behrâm** diye maruf olan bu zatın eseri de bir ihtisar çalışmasıdır⁽⁴⁶⁾.

X) **Abdullah el-Medenî**'nin (ö.971/1563) de bir ihtisar çalışması vardır⁽⁴⁷⁾.

XI) **Ali b. Hüsameddin el-Müttaki el-Hindî** (ö.975/1567), **el-Fusûl** adlı eserinde onu şerhetmiştir⁽⁴⁸⁾.

XII) **el-Kettanî de, Muhammed b. Tahir el-Fetenî el-Hindî**'nin (ö. 986/1578) **Camii'l-usul** üzerine bir çalışmasından bahsetmektedir⁽⁴⁹⁾.

41) Hacı Halife, 536; Hediyetu'l-Arifîn, I,351.

42) Hacı Halife, 537; Hediyetu'l-Arifîn, II,181; Kettanî, 175.

43) Thk., Muhyiddin Han, Kahire, 1346, I.V. Eserin, bundan başka da muhtelif baskılan yapılmıştır. Kalkûta, 1252; Lucknow 1884; Cawnpore, 1897; Lahor, 1904; Kahire, 1331, 1338.

44) Akçağ Yayinevi tarafından 1988'de Ankara'da başlatılan eserin neşri halen devam etmektedir.

45) GAL, I,439.

46) Berlin, 4937/8, 9945/6'da bulunmaktadır. (bkz., Suppl. I,609).

47) Berlin, 1319'dadır. (bkz., GAL,I,439).

48) Patna, I,56'dadır. (bkz., GAL,I,438).

49) Kettanî, 175

XIII) Cem'u'l-fevâid min Câmi'l-usûl ve Mecmai'z-zevâid:Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Mağribî (ö.1094/1683). Müellif, **Camiul-usul** ile **İbn Hacer el-Heysemî**'nin (ö.807/1405) **Mecmau'z-zevvâid** adlı eserini cem etmiştir(50).

XIV) Ahmed b. Rizkullah el-Ensârî'nin (ö. ?) de bir ihtisar çalışması vardır(51).

3- el-İnsaf fî'l-cem' beyne'l-Keşf ve'l-Keşşaf: Carullah ez-Zemahşerî'nin (ö.538/1143) **el-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl** adlı tefsiri ile **Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nisaburî**'nin (ö.427/1036) **el-Keşf ve'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an** adlı tefsirinin cem'idir(52).

4- es-Şaff fî şerhi Müsnedi's-Şafîf: İmam es-Şafînin **Müsned**'inin şerhidir. Dört cild halinde gayet güzel bir eserdir. Burada hadislerin manasını, lügatını, nahvini ve ahkâmını açıklamaktadır(53).

5- el-Muhtar fî menakibi'l-ahyâr(54).

6- Divanu resâil(55).

7- Kitabu'l-murassa'fî'l-benâf ve'l-âbâ' ve'l-ümmehat ve'l-ezva' ve'z-zevât min ricali'l-hadis(56).

8- Tecridu esmâi's-Sahabe(57).

9- Tehzîbu Fusul-i İbnu'd-Dehhân(58).

10- Nihayetu'l-esîriyye fî luğati'l-hadîsiyye(59).

50) Hindistan, Merut, 1346'da neşredildi. (bkz., Suppl. I,608).

51) Hacı Halife, 537.

52) Munzirî, II, 192; Yakut, Udeba, VI, 241; İbn Hallekân, IV. 141;Zehebî, Nübelâ, XXI.490; Sübkî, V.154;İbn Tağribirdi, VI, 198; Suyutî, Buğye, II,275; Davudî,II,304; Hacı Halife, 182; İbnu'l-İmad, V,23; Hediyyetu'l-Arifin, II, 2; Zirikî, VI. 152; Kehhale, VIII, 174.

53) Daru'l-Kütübî'l-Misriyye, 306; Kahire, I,124'dedir. (bkz., Suppl.I,609).

54) Ashı dört cild olan bu eserin bir bölümü; Leiden, 1090; Feyzullah, 1516'dadır. (bkz., GAL, I, 439).

55) Kılıç Ali, 723; Veliyuddin, 2461; Köprülü, 1058; Hamid, 860'dadır.(bkz., Suppl.,I,609).

56) Alman müştşirik C.F. Seybold'un tahkikiyle, Weimar, 1896'da neşredilmiştir.

57) Haydarabad, 1315. (bkz. Suppl., I,609).

58) Yakut, Udeba, VI. 241, Suyutî, Buğye, II, 275; Davudî, II, 304; Hediyyatu'l-Arifin, II, 2.

59) Hediyyetu'l-Arifin, II,3.

- 11- **Resâil fi'l-hisâb ve'l-mücedvelât**(60).
- 12- **el-Mustafa ve'l-muhtar fi'l-ed'iyeti ve'l-ezkâr**(61).
- 13- **Kitabu san'âtî'l-kitabet**(62).
- 14- **el-Bâhir fi'l-furûk fi'n-nahv**(63).
- 15- **Şerhu ğarîbî't-tıval**(64).
- 16) **el-Bed' fi şerhi Fusul-i İbni'd-Dehhân fi'n-nahv**(65).
- 17- **el-Cevahir ve'l-leâlî min'İmlai'l-mevla'l-vezir el-Celâfî**: Bu eserde Vezir **Celaleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Cemaleddin el-İsbahânî**'nin (ö. 574/1178) risalelerini toplamıştır.(66).

İZZEDDİN İBNUL-ESÎR: 555-630/1160-1233.

a) Hayatı ve Şahsiyeti:

Adı: Ali b. Muhammed b. Muhammed es-Şeybanî el-Cezerî el-Mûsilî.

Künyesi: Ebu'l-Hasan.

Lakabı: İzzeddin.

4 Rab'ülevvel 555/1160'da **Cizre**'de dünyaya gelmiş, ailesiyle birlikte **Musul**'a göçmüş ve hayatını orada geçirmiştir. Tahsil için **Bağdad**, **Şam**, **Kudüs** ve **Haleb**'e gitmiştir. **Musul**'da hatib **Ebu'l-Feth et-Tusi** (ö. 578/1182), **Yahya b. Mahmud es-Sekafî** (ö. 584/1188), **Müslim b. Ali es-Sihî**'yi (ö. 595/1199); **Bağdad**'da **Ya'îş b. Sadaka** (ö. 593/1196), **İbn Küleyb** (ö. 596/1200), **İbn Sükeyne**'yi (ö. 607/1211); **Şam**'da **Ebu'l-Kasım b. Sasrâ** (ö. 626/1229), **Zeynü'l-Umēna İbn Asakir'i** (ö. 627/1230) dinlemiş, kendisinden de **ed-Dübeysi** (ö. 637/1239), **Şihabuddin el-Kûsî** (ö. 656/1258), **el-Mecd İbn Ebi Harâde** (ö. 660/1262) vb. rivayet etmişlerdir(67).

Ailenin ortanca kardeşi olup, kardeşlerin en az devlet hizmetinde bulunanıdır. Bir ara **Atabek Tuğrul**'un (ö. 590/1194) hizmetine girmiş, **Şam**'a ve **Bağdad**'a elçi sıfatıyla seyahatler yapmıştı. **Tuğrul**, ona saygı gösterirdi(68).

60) Yakut, Udeba, VI, 241.

61) Münzirî, ay.; İbn Hallekân, ay.; Zehebi, Nübela, ay.; İbn Tağribirdî, ay.; Sübtî, ay.; Davudî, ay.; Hacı Halife, 1711; İbnu'l-İmad, ay.; Hediyyetu'l-Arifin, II, 3.

62) Münzirî, ay.; İbn Hallekân, ay.; Zehebi, Nübela, ay.; İbn Tağribirdî, ay.; Davudî, ay.

63) Yakut, Udeba, ay.; Zehebi, Nübela; XXI, 491; Sübki, ay.; Suyutî, Buğye, ay.; Davudî, ay.; Hacı Halife, 219; Hediyyetu'l-Arifin, II, 2.

64) Zehebi, Nübela, ay.; Sübki, ay.

65) Kıfî, III, 260, Yakut, Udeba, ay.; Zehebi, Nübela, XXI, 490; Sübki, ay.; İbn Hallekân, ay.; İbn Tağribirdî, ay.; Davudî, ay.; Hacı Halife, 236; Hediyyetu'l-Arifin, ay.; Kehhale, ay.

66) İbn Hallekân, V, 146; Hacı Halife, 618; Hediyyetu'l-Arifin, ay.

67) İbn Hallekân, III, 349; Sübki, V, 127; es-Safedi, el-Vaffi'l-Vefayat, Wiesbadan, 1381/1962...XXII, 137; Zehebi, Nübela, XXII, 354; İbn Abdülhadi, IV, 180; Taşköprülüzade, I, 253.

68) İbn Hallekân, III, 348; Ebu'l-Fidâ, III, 154; Zehebi, Nübela, XXII, 355; İbn Kesir, XIII, 139

Kaynaklar, onun son derece mazbut, mütevâzi, cömert, güzel ahlâklı ve faziletli biri olduğunda ittifak ederler. **Zehebi**, onu; "**İmam, allâme, fahru'l-ulemâ**" vb. vasıflarla tanıtır(69). **İbn Hallekân** da, onunla görüşüğünü, mütevâzi, faziletli, güzel huylu ve mükemmel biri olduğunu söyler(70).

Tarihçiliği ile şöhret yapmıştır. Tarihte temel kaynaklardan biri olan **el-Kâmil**'i kaleme almıştır. Ayrıca hadis, fıkıh, edebiyat, lügat, ahbâr, ensâb ve ricâl sahasında da geniş ilme sahipti. Mezheb itibariyle Şafii idi. **Musul**'daki evi, alimler ve salihler otağı haline gelmişti. Hayatının sonuna doğru kendisini tamamen hadise vermiş, âli ve nâzil isnadiarı dinlemişti(71)..

Diğer kardeşlerine göre daha az hareketli bir hayat süren ve hayatını bilimsel faaliyetlerle, tedris ve tasnifle geçiren **İzzeddin**, 25 Şaban 630/1233'de **Musul**'da vefat etti(72).

b) Eserleri:

1- el-Kâmil fi Tarih: Günümüzde de müracaat kitabı olarak kullanılan en önemli kaynaklardandır. H. 628 yılına kadar olan olayları hikâye eder.

Ebu Talib Ali b. Enceb İbnu's-Sâî (ö.674/1275), **Kâmil**'e beş ciltlik bir zeyl yapmış, h. 656 yılına kadar getirmiştir(73).

Cemaleddin Muhammed b. İbrahim el-Vatvat (718/1318) da, **Kâmil**'e faydalı bir ta'lik yapmıştır(74).

2- Usdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahabe(75).

Müellif, **Ebu Abdullah b. Mende** (ö. 395/1005) ve **Ebu Musa el-İsfahanî**'nin (ö. 581/1185) **İbn Mende**'ye yaptığı **Ma'rifetu's-sahabe** adlı istidrâkini ve nihayet **İbn**

69) Zehebi, Tezkiretu'l-Huffaz, 1399; amlf, Duvelu'l-İslam, II, 135.

70) İbn Hallekân, III, 349.

71) Münzirî, III, 348; İbn Hallekân, III, 348; Zehebi, Nübela ay, İbn Abdülhadi, IV, 181; es-Safedî, XXII, 136; İbn Tağribirdî, VI, 281 Suyuti, Tabakatul-Huffaz, Kahire, 1973, s.,492; İbnu'l-İmad, V, 127.

72) Beyrut, 1385/1965, I-XIII.

73) Hacı Halife, 1380; Hediye'tu'l-Arifin, I, 713. Kehhale, VII, 41 ve Zirikî, V, 71'de eserin adı; el-Camiu'l-muhtasar fî unvani'l-tarih ve uyûni'l-eser, diye geçer ve Zirikli, eserin 25 cilt olduğunu, 9. cildinin de matbu olduğunu söyler.

74) Hacı Halife, ay.

75) Thk., M.A. Fayid-MAAşûr-Mî.-Benna, Kahire, 1390-93/1970-73, I-VII.

Abdiberr'in (ö. 463/1071) **el-İstıab fî esmai'l-ashab** adlı eserlerini toplamış , ilaveler ve düzeltmeler yapmıştır. Bu sahanın temel kaynaklarından biri olan **Usdu'l-ğabe** üzerinde, müteakip dönemlerde bazı ihtisar ve zeyl çalışmaları yapılmıştır:

I) Şemsuddin ez-Zehbî (ö. 748/1348): **Tecrîdu esmai's-sahabe. Usdu'l-ğabe**'nin muhtasarıdır(76).

II) Muhammed b. Muhammed el-Kaşgarî (ö. 705/1306): **Muhtasaru Usdu'l-ğabe**(77).

III) Bedreddin Muhammed b. Ebi Zekerıyya Yahya el-Kudsî (ö.?): **Düreru'l-âsâr ve ğuraru'l-ahbar**(78).

3- el-Lubab fî tehzi'î'l-Ensab (79).

es-Sem'ânı'nin (ö. 562/1166) **el-Ensab** adlı eserinin muhtasarıdır. H. 615 yılında tamamlandığı bu ihtisar çalışması, aslından daha mükemmel görülmüş ve daha çok meşhur olmuştur. **es-Suyûtî, Lübbu'l-Lubab** adıyla, onu tekrar ihtisar etmiştir(80).

4- Tarihu'd-Devleti'l-Atabekıyye bi Musul(81).

5) Tuhfetu'l-acaib ve Tarfetu'l-ğaraib fi't-tarih(82),

6) el-Camiu'l-kebir fî ilmi'l-beyan(83).

7) Adabu's-siyaset (84).

8) Kitabu'l-cihad(85).

9) Tarihu'l-Musul:(86) Bu eseri tamamlayamadan vefat etmiştir.

76) Beyrut, ts., I-II.

77) Hacı Halife, 82; Kehhale, XI, 249.

78) Hacı Halife, ay.

79) Beyrut, ts., I-III.

80) Hacı Halife, 129; Kettani, 125.

81) Hediyyetu'l-Arifin, I, 706. Zirikli, V, 153'de eserin matbu olduğuna işaret edilir. Ayrıca bkz., GAL, I, 422; Suppl., I, 587; Dairetu'l-Maarif, I, 82-83.

82) Hediyyetu'l-Arifin, ay. Zirikli, V, 153'de eserin yazma olarak mevcut olduğuna işaret edilir.

83) Hacı Halife, 571; Hediyyetu'l-Arifin, ay.; Kehhale, VII, 229; Zirikî, ay.

84) Hediyyetu'l-Arifin, ay.

85) ay.; Hacı Halife, 1410; Kehhale, ay.

86) İbn Abdülhadi, IV, 181; Zehebi, Nübela, XXII, 354 a.mlf., Tezkiretu'l-Huffaz, 1399; Subki, V, 127; es-Safedî, XXII, 137; Suyûtî, Tabakatu'l-Huffâz, 492.

III- ZİYAÜDDİN İBNU'L-ESİR : 558-637/1163-1239

a) Hayatı ve İlmî Şahsiyeti:

Adı: Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî el-Mûsilî.

Künyesi: Ebu'l-Feth.

Lakabı: Ziyaüddin.

25 Şaban 558/1163'de **Cizre**'de doğmuş, sonra **Musul**'a göçmüş, ve çok hareketli bir hayat yaşamıştır.

Çok geniş bir kültüre sahipti. Genelde edebiyatta, özelde kîfâbet ve inşâ sanatında büyük üstadı. Bu sahada zirveye ulaşmıştı. **İbnu's-Sabunî** (ö. 680/1281), onun bu konuda asrının biricigi ve zamanının üstadı olduğunu söyler(87). Kur'an ve hadise de vukufu tamdı. Kur'an hafızı idi. Bütün edebi ilimlerde; nahiv, lûgat, şiir, nesir, beyan, belağat vb. sahalarda otorite idi(88).

"Eski ve yeni şiirlerden sayamıyacağı kadar şiir ezberlediğini, sonra Ebu Temmam (ö. 231/846), el-Buhterî (ö. 284/897) ve el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) bütün şiirlerini ezberlediğini" söyler(89).

Muasın **İbn Hallekân** da onunla görüşmek için defalarca **Musul**'a gittiğini, faziletine ve muhakkık kişiliğine delil olacak eserler verdiği ifade eder(90).

Tatlı bir ifade gücüne ve güzel bir üsluba sahip, fasîh, fâzıl biriydi. Oğlu da kendisi gibi edebiyatçı olan **Ziyaüddin, Musul** emirinin elçisi sıfatıyla halifeye gönderildiği sırada **Bağdad**'da hastalandı ve orada iken 29 Rabûlâhîr 637/1239 Pazartesi günü vefat etti.

b) Siyasi Hayatı:

Diğer kardeşlerinin aksine çok hareketli bir hayat yaşayan **Ziyaüddin**, ilmî ve edebî çalışmalarında dışında yoğun şekilde siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.

87) İbnu's-Sabunî, Tekmiletü İkmalî'l-İkmal, Beyrut, 1406/1986,s.,5.

88) Münzin III, 535, İbn Tağribirdi, VI, 318; İbn Hallekan, V, 389; Zehebi, Nübela, XXIII, 72; Suyuti, Buğye, II, 315.

89) İbn Hallekan, ay.; Zehebi, Nübela, ay.; Suyuti, Buğye, ay.

90) İbn Hallekan, V, 391.

Önce Divan kâatibi olarak devlet hizmetine girdi. **Kadı el-Fadıl** (ö. 596/1200), onu **Selahaddin Eyyubi'**ye (ö. 589/1193) takdim etti. H. 587/1191'de **Şam**'da onun hizmetine girdi. Üç ay kadar onun yanında kaldı. **Selahaddin**'in oğlu **Melik el-Efdal** (ö. 622/1225) onu babasından istedi ve kendine vezir yaptı.

Selahaddin'in ölmesiyle **Melik el-Efdal** tek başına **Şam**'a hükümrân olunca, **Ziyaüddin** devletin tek adamı haline geldi. Her şey, bütün devlet idaresi onun eline verilmişti. Ancak yönetimi, halkı memnun etmemişti. İnsanlara iyi davranmıyordu. Halkın tepkisini üzerine çekmişti. **Melik Adil** (ö. 615/1218) **Şam**'ı ele geçirdi, gerek **Melik** ve gerek halk onu çok aradı, ama bulamadı. Tepkileri, onu öldürmeyi düşünecek derecede ileri saffhadaydı. **Ziyaüddin**, hâcib **Muhasin b. Acem** tarafından kapalı bir sandığa ve büyük zorluklarla **Mısır**'a kaçıldı.

Melik Adil, **Mısır**'ı ele geçirdi, **Ziyaüddin** oradan da kaçtı. Bu sırada **Melik el-Efdal**, **Sumaysat**'ta istikrarı sağlamış ve idareyi ele geçirmişti. **Ziyaüddin** de bunu fırsat bilerek **Sumaysat**'a gitti. Yine onun hizmetine girdi, ancak orada çok kısa bir süre kalabildi. 607/1210 Zilkade ayında oradan ayrıldı. **Haleb**'e gitti ve **Haleb** emiri **Melik Zahir Gazî**'nin (ö.613/1216) hizmetine girdi. Onunla da uyum sağlayamadı ve kısa süre sonra oradan da dargın olarak ayrıldı. Dikkate değerdir ki, **Ziyaüddin**, ağabeyi **İzzeddin** ile de uyuşamayıp hep dargın kalmıştır.

Sonra tekrar **Musul**, **Erbil**, **Sencar** gibi çeşitli yerlere gitti, ama hiç bir yerde karar kılımadı. Tekrar **Musul**'a döndü ve oraya yerleşti. 618/1221'de **Musul** emiri **Nasruddin Mahmud b. Mes'ud**'un ve **Musul Atabek'i Bedreddin Lü'lü**'ün Divan kâatipliğini yaptı. Birkaç defa **Musul** emiri tarafından **Bağdad**'a, halifeye elçi olarak gönderildi. Elçi sıfatıyla son defa gittiği **Bağdad**'da vefat etti.(91).

c) Eserleri:

1- el-Meselu's-sair fî edebi'l-katib ve's-şair: (92) Burada edebiyat ve kâatibet san'atı ile ilgili hemen her konuyu ele alır. Bu eser üzerine yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

I) el-Felekü'd-dâir' ala'l-Meseli'l sair:(93) **İbn Ebi'l-Hadîd** (ö.655/1257). **el-Meseli's-sair**'e reddiye mahiyetinde kaleme alınan ve 13 günde yazılan bir eserdir(94)

91) Bkz. ay.; Zehebi, Nübela, XXIII, 73; a.mlf., Duvale'l-İslam, II, 143; İbnu'l-İmad, V, 187-89; Dairetu'l-Maarif, I, 83-84.

92) Ahmed el-Hufi-Bedevidi Tabâne'nin tahkukuyla, Kahire'de 1973'de iki cilt olarak neşredilen bu eser, daha önce Bulak, 1282, Beyrut, 1298, Kahire, 1312'de de yayınlanmıştır.

93) Yeni cami, 993,2; Garrett, 551; Leiden, 318'dedir. (bkz. GAL, I,357; Suppl.,I,497).

94) Hacı Halife, 1291.

II) Nusratu's-sair ala'l-Meseli'l-Sair: Halil es-Safedi (ö. 764)1363) **İbn Ebi'l-Hadid**'in eserine karşı **el-Meselu's-sair**'i savunmak gayesiyle kaleme alınmıştır(95).

III) Hacı Halife, el-Meseli's-sair'in önemi ve fazileti konusunda **er-Ravdu'z-zâhir fî mehasini'Meseli's-sair** adlı bir eserden bahseder, ancak müellifini vermez(96)

IV) Kat'u'd-dâbir ani'l-Felekid-dair: Celeddin es-Suyûtî(97).**İbn Ebi'l-Hadid**'in eserine karşı bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. **Hacı Halife, Abdülaziz b. İsa** tarafından da aynı isimle bir eser telif edildiğine işaret eder(98).

V) Neşru'l-Meseli's'sair ve tayyu'l-Feleki'd-dair: Ebu'l-Kasım Mahmud b. el-Hüseyn es-Sencarî (ö. 450/1058) (99).**Ziyaüddin**'in eserini takdir ve **İbn Ebi'l-Hadid**'in reddiyesine reddiye mahiyetinde bir çalışmadır.

2 - el-Veşyu'l-merkûm fî halli'l-manzum:(100) Bir mukaddime ve üç fasıldan meydana gelmiştir. Şiir san'atı ve şiirin dindeki yeri hakkında çok güzel bir çalışmadır(101).

3 - Kitabu'l-camii'l-kebir fî sınaati'l-manzum mine'l-kelam ve'l-men-sûr(102).

4 - et-Teressül el-vezir Sadru'l-kebir(103).

5 - Kitabu'l-meârif'l-muhtaraa fî sînâati'l-inşa(104).

6 - Mecmû'(105). Tek ciltten ibaret olan bu eserde **Ebu Temmam, el-Buhteri** ve **el-Mütenebbî**'den seçilmiş şiirler bulunmaktadır.

7 - Divanu't-teressül(106): Risalelerinden topladığı divanıdır.

95) a.g.e., 1586, Suppl, I, 521.

96) Hacı Halife, 1586.

97) a.g.e., 1352; Hediyetu'l-Arifin, II, 541.

98) Hacı Halife, 1586.

99) ay.; Hediyetu'l-Arifin, II, 405; Kehhale, XII, 159.

100) Kahire, 1298. (bkz., GAL, I 357; Suppl.,I, 521).

101) İbn Hallekân, V, 392; Hacı Halife, 2012.

102) Eser. Mecmau'l-İlmî el-İraki tarafından neşredilmiştir.

103) Topkapı, 2630. (bkz. Suppl. I, 521).

104) İbn Hallekân, V, 392; Suyuti, Buğye, II, 315; Hediyetu'l-Arifin, II, 493; İzahu'l-Meknûn, II, 507; Zirikli, VIII, 354; Kehhale, XIII, 98.

105) İbn Hallekân, ay.; Taşköprülüzâde, I, 223.

106) İbn Hallekân, ay.; Suyufi, Buğye, ay.; Hediyetu'l-Arifin, ay. Zirikli, VIII, 354'de eserin yazma halinde mevcudiyetine işaret edilir.

8 - el-Muhtar.(107) Divan'ından seçtiği tek ciltlik bir eserdir.

9 - Risaletü'l-*ezhâr*.(108).

10 - Miftahu'l-münşâ fî hadîkati'l-*inşa*(109).

11 - Kitabu'l-burhan fî ilmi'l-beyan(110).

12 , Kenzu'l-belâğa.(111).

13 - el-Mu'nisi'l-vahde.(112).

14 - el-İsdirakât fî'l-ahz a'â'l-Maâhidi'l-kindiyye.(113). İbnu'd-Dehhân'ın (ö. 569/1173) el-Maâhidu'l-kindiyye mîn kelami't-taiyye adlı kitabına yapılan bir istidrak çalışmasıdır.(114).

15 - Risale fî evsafı Mısır(115).

16 - Risale fî'd-dad ve'z-zâ.(116).

D - NETİCE:

Bugün yurdumuzun güneydoğu köşesinde şirin bir ilçemiz olan ve tarihte **Ceziretü İbn Ömer** diye maruf olan **Cizre**'de, tarihin belli bir döneminde yetişen bir ailenin üç ferdini tanıtmaya çalıştık. Bir ülkede yetişen insanları tanımak, o ülkenin insan unsurunu, sosyal ve kültürel yapısını öğrenme imkânını da verir. Yazımızda sözünü ettiğimiz üç kardeş, hem ilim, hem de siyaset dünyasında asırlar boyu kendilerinden söz ettirmişlerdir. Asıl şöhretlerini ise daha çok bilim dünyasında yapmışlardır.

Yurdumuzun her bucağı tek tek ele alınacak olsa, tarihin hemen her döneminde böyle şahsiyetleri görmek, islam kültürüne önemli hizmetleri geçmiş insanlarla karşılaşmak mümkün olabilecektir. Bu da bizim tarih ve kültür zenginliğimizin göstergesi olacak ve geçmişin gerçek perspektifini görmeye yarayacaktır.

107) İbn Halletkân, ay.

108) Es'ad Ef. 2865'dedir. (bkz., Suppl., I 521).

109) Kahire, III, 366'dadır.

110) Berlin, 7248'dedir. (bkz., GAL, I, 357).

111) Keltihale, XIII, 98

112) Köprülü, 1400, Kahire, III, 322'dedir. (bkz., Suppl., I,521).

113) Hediyetu'l-Arifîn, II, 493; Suppl., I, 521.

114)Suppl. I, 141.

115) Hediyetu'l-Arifîn, ay.

116) ay.